

КРИЛАТІ ВИРАЗИ У ПЕДАГОГІЧНІЙ СПАДЩИНІ В. О. СУХОМЛИНСЬКОГО

Предметом дослідження у статті є крилаті вирази. Об'єктом дослідження є педагогічна спадщина О. В. Сухомлинського. Опис крилатих виразів передбачає аналіз таких питань:

- їх місце серед фразеологізмів;
- характерні ознаки, які притаманні цій категорії фразеологізмів;
- групи крилатих виразів щодо джерел їх поповнення.

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що у ньому вперше проаналізовані афоризми В. О. Сухомлинського та крилаті вислови літературного походження, використані педагогом у тематиці бесід з морального виховання, у тематиці творчих робіт для учнів Павлівської середньої школи по роках навчання.

Особливість крилатих висловів полягає у тому, що вони одночасно є стислим і вичерпним визначенням предмета чи ситуації, яке конденсує набутий досвід суспільного життя, реальності, що оточує людину.

Найвідоміші в українській мові крилаті слова зафіксовані у таких збірниках: „1000 крилатих виразів української літературної мови” А. Коваль і В. Коптілова (1964), „Крилаті вислови в українській літературній мові” А. Коваль і В. Коптілова (1975), „У світі крилатих слів” В. Коптілова (1976), „Крилате слово” А. Коваль (1983), „Крилаті латинські вислови” Ю. Цимбалюк і Г. Краковецької (1976).

У системі фразеології будь-якої мови крилаті вислови займають чільне місце. Історія їх виникнення сягає сивої давнини. „Крилате слово” – цей епітет виник ще за часів Гомера. Мабуть, у слів є крила – писав він. Для тогочасних людей цей вислів здавався мотивованим: тільки так можна було пояснити те, що різні чутки, новини, перекази „перелітали” від людини до людини, від міста до міста.

Минали часи, і поступово цей влучний образний вислів закарбувався у свідомості людей, але не за кожним словом закріпилася ця метафора, а лише за тим, якому була характерна яскравість, дотепність, влучність, яке варто було запам'ятати і передати з уст в уста, від покоління до покоління, якщо навіть не точно, то і не порушуючи його змісту.

У 1864 році побачила світ книга німецького мовознавця Г. Бюхмана „Geflügelte Worte” („Крилаті слова”). З того часу цю назву підхопили мовознавці інших країн уже як термін, користуючись ним для позначення в усній чи писемній мові влучних висловів історичних осіб, політичних діячів, цитат із творів письменників різних епох і народів, висловів, походження яких пов'язане з античною добою, історією давнього світу і середніх віків.

Крилаті вирази, за визначенням А. П. Грищенка, це „стійкі, афористичні (гр. *aphorismos* – визначення), найчастіше образні вислови, засвоєні з фольклорних, літературних або наукових джерел, а також вислови видатних політиків, істориків,

вживані у мовленнєвій практиці, наприклад: Всякому городу нрав і права (Г. Сковорода), Лиш боротись – значить жить (І. Франко), Лиш той ненависті не знає, хто цілий вік нікого не любив (Л. Українка)” [11, 237].

У енциклопедії української мови подається таке тлумачення: „Крилаті слова – стали словесні форми (влучні вислови, звороти мови, окремі слова). Це – висловлювання видатних осіб, цитати з літературних творів, які набули узагальненого змісту, назви історичних та міфологічних подій, що набули переносного значення, власні імена історичних, міфологічних та літературних персонажів, які стали символічними” [13, 260].

Л. Г. Скрипник у книзі „Фразеологія української мови” ширше розкриває зміст даної стилістичної одиниці: „Сталі словесні формули, що являють собою часто повторювані в писемній і усній мові влучні вислови видатних осіб – письменників, філософів, учених, політичних діячів, – об’єднуються під назвою крилаті вислови (слова). На відміну від прислів’їв і приказок та інших типів фразеологічних одиниць, що давно стали безіменними витворами, крилаті вислови зберігають більш чи менш прозора зв’язок із першоджерелом виникнення (літературним чи конкретно-історичним), носять печать авторства” [8, 44].

У науковій вітчизняній літературі вживаються ще кілька назв для цих фразеологічних одиниць: „літературна цитата, фразеологічна цитата, крилата фраза” [13, 260].

С. І. Ожегов, визначаючи особливості „крилатих слів”, зазначав: „Крилаті слова, як особлива виразова категорія у мовленні об’єднуються тим, що кожний вислів характеризується індивідуальністю і смисловою насиченістю, невіддільною від асоціації з контекстом твору, з історичною епохою, що породила вираз, із печаттю „авторства” [5, 63].

За джерелами, що поповнюють фонд крилатих виразів української літературної мови, за ступенем їх поширення в інших мовах світу мовознавці виділяють:

- вислови різноманітного походження, що є спільним культурним фондом європейської та світової цивілізації. До цієї групи належать слова з античних, релігійних джерел, вислови з європейських мов („Усе тече, все змінюється”, „Глас вопіючого в пустелі”, „Мавр зробив своє діло, мавр може йти”). Запозичені крилаті слова вживаються у нашій мові як у перекладі, так і в оригіналі (цитата не перекладається, а переповідається українською мовою і живе в ній саме в такій формі);

- вислови давньоруського джерела, засвоєні в основному східнослов’янськими мовами („Мертві сраму не імуть”, „Іду на ви”);

- вислови, що виникли на власне українському національному ґрунті („Слово, чому ти не твердая криця” Л. Українка).

Більшість крилатих висловів дуже давнього походження. Зважаючи на цю їх рису, М. Т. Рильський писав, що вони, „так би мовити, не стоять „на рівні” сучасного розвитку науки і техніки, але добре виконують свої функції” [7, 51].

Проте не кожену назву або цитату з художнього твору, історичного джерела чи легенди можна назвати крилатим словом або фразою. Щоб стати крилатим, вона (назва, цитата) повинна, як зазначає А. П. Коваль у творі „Слово про слово” „випурхнути” з-під обкладинки книги, відірватися від неї, навіть переосмислити й розширити значення.

Природним є прагнення кожної людини, особливо творця слова, збагачення словникового запасу своїх читачів. А для того, щоб слово закарбувалося в пам'яті, воно повинно нести глибоке смислове навантаження. Саме ця ознака характерна для афоризмів, які з'явилися з-під пера В. О. Сухомлинського: для них характерна влучність, виразність, несподіваність судження: Кричати про недоліки – для цього великого розуму не треба; Уміє не тільки дивитися, але й бачити; Подарунок – символ, подарунок пам'яті серця; Слухняність матері й батькові – найважливіша школа етичного самовиховання; Обов'язок – головне джерело волі; Статевий інстинкт – це лише одна пелюстка у світі кохання; Любити – це віддавати сили своєї душі, вкладати їх в кохану людину; Алкоголізм – найзліший ворог щастя; Хороші чи погані діти – це дзеркало вашої моралі, вашої поведінки, вашої культури; Не йди по найлегшому шляху, йди по найтруднішому. Подолання труднощів підносить людину; Мужню людину можна вбити, можна спалити, але перемогти неможливо; Мудрість жінки виховує чесність чоловіка; Любов і легковажність несумісні; Вислухавши схвалення, дякуй за науку – подані афоризми є темами бесід з морального виховання учнів, які були надруковані у декількох номерах газети „Соціалістичне село” під рубрикою „На допомогу вчителю”.

Афористичність змісту характерна також для назв статей педагога: „Праця – основа всебічного розвитку людини”, „На нашій совісті людина”, „Виховання без покарань”, „Людина – найвища цінність”, „Ми продовжуємо себе в дітях”, „Людина неповторна”, „Без довір'я нема покарання”. Назви деяких розділів його творів носять афористичний характер: „Дружній педагогічний колектив – запорука успіху навчально-виховної роботи” (монографія „Павлівська середня школа”); „Знання – і мета, і засіб”, „Оцінки мають бути вагомими”, „Читання – важливий засіб виховання „важких” учнів. „Наочність – стежка пізнання і світло, що осяває цю стежку” (праця „Сто порад учителям”); „Природа – джерело здоров'я”, „Кожна дитина – художник”, „Навчання – частка духовного життя”, „Не можна жити і дня без тривоги за людину” (поема „Серце віддаю дітям”).

В. О. Сухомлинський свій твір „Моральні заповіді дитинства і юності” вдало та влучно наповнив власними афоризмами: „Праця дітей для полегшення життя матері – прекрасний приклад для батька” [10, 58]; „Сім'я – це первісний колектив нашого суспільства” [10, 58]; „Чуйне, уважне ставлення до людей похилого віку – наріжний камінь людяності” [10, 58]; „Тільки палке почуття, супроводжуване працею, породжує зворушливу турботу без примусу” [10, 60]; „Дитина, яка принесла матері плоди своєї праці, ніколи не забуде про свою домівку” [10, 61]. „У праці – честь і добре ім'я людини” [10, 87]; „Немає праці, в якій людина не змогла б піднятися на

вершину майстерності” [10, 87]; „Щоб відкрити шлях до золотої жилки задатку, треба знайти улюблену працю кожній дитині” [10, 87]; „Тільки в захопленні, натхненні, творчості, майстерності – честь трудівника” [10, 90].

У тематиці бесід із морального виховання педагогом була використана велика кількість літературних цитат: „Любити – це не значить дивитися один на одного. Це значить дивитися вперед в одному напрямку” (Сент-Екзюпері); „Що віддав – твоє, що приховав – втрачене навіки” (Руставелі); „Найбільша перемога – це перемога над собою” (Л. Леонов); „Патріотизм – почуття найсором’язливіше” (Л. М. Толстой); „Якщо ти раз закриєш очі на що-небудь, ти звикнеш закривати очі на все” (вираз, що приписують Г. С. Сковороді); „Осміслене життя без певного світогляду – не життя, тягар, жах” (А. П. Чехов); „Багатство втрапиш – небагато втрапиш, гідність втрапиш – багато втрапиш. Мужність втрапиш – все втрапиш, краще б тобі зовсім не родитись” (Гете), „Навчання без виховання – це меч в руках божевільного” (Д. І. Менделєєв), „Коня треба підвести до струмка, пити ж він мусить сам” (Дістервег), „Справа науки – піднесення всього суцього в мисль” (Герцен).

Також літературні цитати були використані Василем Олександровичем у тематиці творчих робіт для учнів Павлиської середньої школи: „В житті завжди є місце для подвигу” (Горький), „Нещастя буває прсобним каменем характеру” (О. Бальзак), „Правда перемаже, але треба їй рішуче допомагати” (Ю. Фучик), „Були в усі часи люди, що віддавали своє життя за ідеал” (Р. Ролан), „Нема нічого вищого і прекрасного, ніж давати щастя багатьом людям” (Бетховен), „Люди перестають мислити, коли перестають читати” (Дідро), „Якщо ви вдало оберете працю і вкложите в неї всю душу, щастя само вас знайде” (К. Ушинський).

Розглянувши крилаті вирази на прикладі педагогічної спадщини В. О. Сухомлинського, можемо зробити висновок, що вони відрізняються від інших типів фразеологізмів насамперед своїм літературним походженням, ідейною спрямованістю та образністю. Отже, крилатими стають найбільш місткі, влучні, яскраві й точні вислови, і ними, так само як і прислів’ями та приказками, можна користуватися не в одній, а в багатьох ситуаціях, надаючи їм різних відтінків значень. Популярність цих фразеологічних одиниць приводить до того, що в усній чи писемній мові вони скорочуються, поширюються іншими словами, змінюють свій лексичний склад, однак вони зберігають зв’язок із першоджерелом та впізнаваність.

Використана література:

1. Коваль А.П., Коптілов В.В. Крилаті вислови в укр. літ. мові: Афоризми. Літ. цитати. Образні вислови. – К., 1975.
2. Коваль А.П., Коптілов В.В. 1000 крилатих виразів укр. літ. мови. – К.: Наук. думка, 1964.
3. Коптілов В.В. У світі крилатих слів. – 2-ге вид., доп. і випр. – К.: Веселка, 1976.
4. Корж Н.Г., Луцька Ф.Й. Із скарбниці антич. мудрості. – К., 1988.
5. Медведєв Ф.М. Українська фразеологія. Чому ми так говоримо. – Х.: Вища шк., 1982.
6. Ожегов С.И. О крылатых словах. В кн.: Ожегов С.И. Лексикология. Лексикография. Культура речи: – М., 1974.
7. Рильський М.Т. Героїчний епос українського народу. – Література і народна творчість, – К., 1955.

8. Скрипник Л.Г. Фразеологія української мови. – К.:Наук. думка, 1973.
9. Словник української мови в 11-ти томах. – К.: Наук. думка, 1970-1980.
10. Сухомлинський В.О. Моральні заповіді дитинства і юності // Рад. шк., 1966.
11. Сучасна українська літературна мова: Підручник / А.П. Грищенко, Л.І. Мацько, М.Я. Плющ та ін.; За ред. А.П. Грищенка. – 2-ге вид., перероб. і допов. – К.: Вища шк., 1997.
12. Тисяча цитат з українського письменства: Збірник / Упоряд. Ю. Луцький. – К.: Смолоскип, 2001.
13. Українська мова. Енциклопедія. Редкол.: Русанівський В. М., Тараненко О. О. (співголови), Зяблюк М. П. та ін. – К.: Укр. енцикл., 2000.
14. Цимбалюк Ю.В., Краковецька Г.О. Крилаті лат. вислови. – К., 1976.

Воробйова Ж.Ю.

ПОРІВНЯННЯ В ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНОМУ АСПЕКТІ

Кожна мова є надбання певного народу. Вона не тільки найпотужніший засіб спілкування, знаряддя думки, а й дух народу, його історія і водночас необхідна умова існування не лише культури народу, а й його самого. Мова є засобом духовного формування особистості. У ній зафіксовано історичний досвід попередніх поколінь, неповторний менталітет етносу, його духовні надбання. Вона допомагає краще зрозуміти людину в її минулому і сьогоденні.

У ХХІ сторіччі на місце системно-структурної парадигми прийшла парадигма антропоцентрична, що поставила в центр всесвіту людину. Найважливішими стали такі властивості мови, як творчий характер, функціональна спрямованість, роль у відображенні індивідуального бачення світу. Ці властивості насамперед відображаються в індивідуальній мовній картині світу, що зумовлена моделлю світу епохи.

Порівняння тісно пов'язане з ціннісною картиною світу, з уявленням людини про погане / гарне, красиве / некрасиве, що вводить до структури порівнянь такі компоненти, як оцінність, експресивність. Ці компоненти сприяють створенню тієї частини інформації, що відображає художнє бачення дійсності людиною та узгоджується з його індивідуальною картиною світу.

Порівняння – один з основних прийомів пізнання світу, його традиційно вважають найпростішим мовним засобом образності. Однак дослідники не завжди враховують складність цієї лінгвістичної категорії, якій, як і метафорі, притаманна особлива форма антропоцентричності.

Традиційно вважають, що порівняння – первинне явище, метафора – вторинне. О. М. Веселовський, І. П. Лисков, Ш. Баллі припускають, що метафора виникла в період повної залежності людини від природи, коли первісна людина уподібнювала навколишнє середовище собі та своїм вчинкам.

Ця теорія не набула поширення, оскільки метафора складніша для сприйняття, ніж порівняння. З'ясування суті порівняння пов'язане з проблемою його взаємодії з метафорою. Метафору беззастережно відносять до системи тропів, компоненти порівняння найчастіше сприймають у прямому значенні (В. В. Образцова).